

Ibrahim Kemura

KONGRES MUSLIMANA INTELEKTUALACA U SARAJEVU 1928. GODINE

U drugoj polovini 1928. godine proces višestruke krize u Kraljevini SHS, sa osobenim i izrazitim manifestacijama na području Bosne i Hercegovine, naglo se produbljivao. Svi tadašnji važniji događaji i akcije, uključujući i Kongres muslimanske inteligencije u Sarajevu, nosili su u većoj ili manjoj mjeri pečat savremene situacije u zemlji i odgovarajuće atmosfere u društvu. Mada formalno nije imao političku namjenu i karakter, taj skup u Sarajevu se već u fazi pripreme, napose u toku rada, pa i svojim rezultatima i posljedicama indirektno uklapao u aktuelna politička strujanja i odražavao njihove tendencije. Ne samo u pozadini, nego neposredno i na samoj tribini Kongresa, do izražaja su dolazila principijelna i proceduralna neslaganja oko pitanja koja praktično nisu stajala izvan šire oblasti političkog života. Pri tome se posve jasno ocrtavala podjela na protivnike i pristalice Jugoslavenske muslimanske organizacije koja se smatrala vodećom muslimanskom bosanskohercegovačkom građanskom partijom i u to doba pripadala vladinoj stranačkoj koaliciji.

Jedan dio bosanskohercegovačke inteligencije koja se politički vezala za srpske građanske stranke i zastupala srpsku nacionalnu orijentaciju djelovao je, uglavnom, mimo pa i protiv Jugoslavenske muslimanske organizacije. U borbi za politički uticaj i afirmaciju među muslimanskim masama »Gajret« je igrao značajnu ulogu, jer su različite muslimanske političke struje nastojale da koriste to ugledno društvo kao svoje sredstvo i transmisiju. Ovaj rivalitet i podvajanja u redovima muslimanske inteligencije, koja su se ispoljavala u različitim stanovištima pa i političkim opredjeljenjima, došla su do izražaja i u vidu sporova konzervativne i netradicionalističke frakcije na Kongresu muslimanskih intelektualaca i oko njega, s tim što su ti sukobi nastali mnogo ranije i protezali se u narednim godinama. Međutim, iz tih socijalno-političkih krugova i koncepcija koje su oni zastupali nikada nisu proizašla stvarna rješenja suštinskih društvenih problema Muslimana.

Dvadesetpetogodišnjica postojanja i djelatnosti kulturno-prosvjetnog društva »Gajret« bila je prilika da se na izuzetno svečan i pompezan način obilježi ovaj značajni jubilej u istoriji »Gajreta« i rezimiraju postignuti rezultati. Jedan od značajnijih događaja ove proslave predstavljao je Kongres Muslimana intelektualaca, koji se održavao u Sarajevu 6. i 7. septembra 1928. godine. Ideja o sazivanju Kongresa potekla je iz redova »Gajretovih« aktivnih radnika i njegovog Glavnog odbora. Održavanje Kongresa bilo je motivirano, kako se to i zvanično od strane Glavnog odbora »Gajreta« isticalo, nastojanjem inteligencije koja se okupljala oko društva »Gajret«, da uključi u zajednički rad i ostalu muslimansku inteligenciju, inače politički podvojenju, jer po priznanju samog predsjednika »Gajreta«, dr Avde Hasanbegovića, to je »bio zadnji potez kako bi već jednom došlo među nama do bratske sloge i zajedničkog rada na kulturnom i prosvjetnom polju«, pošto je Glavni odbor »Gajreta« uvidio »da u tom radu ne može sam uspjeti«.¹⁾

Osnovni zadatak Kongresa, prema koncepciji njegovih organizatora, sastojao se u tome da se razmotre i ustanove uzroci zaostalosti Muslimana i nađu rješenja za njihovo otklanjanje. Na dnevnom redu Kongresa nalazila su se pitanja koja su obuhvatala kulturno, prosvjetno, ekonomsko i socijalno stanje Muslimana. Sva ta pitanja imala su se rješavati nevezano i odvojeno od rada »Gajreta«. Time se željela stvoriti šira platforma okupljanja muslimanske inteligencije, bez obzira na njena politička i nacionalna opredjeljenja. Tek na osnovu zaključaka koje Kongres donese, društvo »Gajret« bi se, ukoliko oni odgovaraju njegovom programu i ciljevima, moglo i trebalo angažovati na njihovoj realizaciji i konkretnom sprovođenju u život.²⁾

U toku priprema za Kongres, održano je nekoliko širih konferencija, na kojima su uzeli učešća predstavnici vjerske organizacije, ulema međzlisa, vrhovnog i kotarskog šerijatskog suda, predstavnici muslimanskih društava »Merhameta«, »Hurijeta«, »Trezvenosti«, kao i druge istaknute ličnosti muslimanskih građanskih krugova.³⁾

Na ovim sastancima pretresana su sva vitalna pitanja od značaja za buduću rad među bosanskohercegovačkim Muslimanima, te istovremeno data i analiza »Gajretovog« dotadašnjeg rada. Konstatovano je da je težište »Gajretove« djelatnosti bilo, uglavnom, usmjereno na kulturno-prosvjetnu aktivnost, premda je pravilima ovog društva bilo predviđeno i podsticanje privrednog uzdizanja Muslimana. Tom prilikom date su sugestije o proširenju »Gajretove« djelatnosti i intenziviranju njegovog rada na privrednom i ekonomskom polju. To se imalo postići stvaranjem jakih privrednih organizacija, koje bi bile nosilac ekonomskog napretka.

U tim raspravama ponovo je aktuelizirano pitanje položaja i emancipacije muslimanskih žena. Zadatak budućeg »Gajretovog« rada, prema datim sugestijama, sastojao bi se i u tome da muslimansku ženu

¹⁾ Zapisnik šire konferencije bivših i sadašnjih članova upravnog odbora održane 19. maja 1927. godine. — *Gajret*, 11/1927, 11, 173—174.

²⁾ Isto.

³⁾ *Pripreme za proslavu Gajretove 25-godišnjice*, *Gajret*, 11/1927, 161—162.

i privredno osposobi, preko raznih privrednih institucija, u koju svrhu se zagovaralo, kao prva mjera, osnivanje ženskog šegrtskog doma. Ove mjere, po mišljenju svih učesnika, imale su za cilj da Muslimanku učine značajnim privrednim faktorom, imajući u vidu, da će se pozitivne posljedice njene nove uloge neposredno odraziti i na muslimansku porodicu, a preko nje i na društveni položaj Muslimana.⁴⁾

Glavni odbor »Gajreta« podržao je iznijeta mišljenja o pravcima daljeg »Gajretovog« rada. Taj rad, međutim, ne bi smio doći u koliziju sa njegovom utvrđenom ideološko-programskom orijentacijom. Novozabrani predsjednik »Gajreta« inž. Hajdar Čekro izjavio je povodom toga »da Gajret ima danas svoju izgrađenu ideologiju i od te ideologije neće odstupiti. Pravac Gajretovog rada predstojećom proslavom neće se promijeniti. Mi u Gajretu hoćemo da nacionalizujemo muslimane Bosne i Hercegovine. Mi hoćemo da ova gruda bude muslimanima draža, nego ma koja druga na svijetu i u tom pravcu mi ćemo nastaviti naš rad.«⁵⁾ Isticanje »Gajretove« nacionalne misije među Muslimanima i posebno naglašavanje da društvo neće odstupiti od tog kursa, došlo je kao odgovor na određene tendencije koje su se osjetile na ovim pripremnim konferencijama. Naime, tu su bila izražena mišljenja o potrebi fuzionisanja »Gajreta« i »Narodne uzdanice«, što bi praktično moglo dovesti u pitanje »Gajretovu« nacionalnu politiku, s obzirom na drugačija stanovišta i usmjerenja vođstva »Narodne uzdanice« u tom pogledu. Zagovornici te fuzije isticali su da je kulturno podvajanje Muslimana kroz postojanje dva kulturno-prosvjetna društva sa istom svrhom suvišno i nepotrebno.

Glavni odbor »Gajreta«, međutim, nije pokazao spremnosti ni volje da razmatra pitanje spajanja ova dva društva. Stanovište Glavnog odbora iznio je predsjednik inž. Čekro i dao kratak presjek odnosa »Gajreta« i Jugoslavenske muslimanske organizacije u prošlosti. Taj osvrt predsjednika »Gajreta« Čekre i argumentacija njegovog stava jasno su pokazivali da su neslaganja između vođstva »Gajreta« i Jugoslavenske muslimanske organizacije i u prošlosti a i tada imala u znatnoj mjeri političke motive i podlogu. Poznato je da su prvaci Jugoslavenske muslimanske organizacije gledali u »Gajretovim« radnicima svoje političke protivnike i u nastojanju da suzbiju njihov uticaj koji su vršili pomoću »Gajreta«, već 1923/24. godine osnovali novo muslimansko kulturno-prosvjetno društvo »Narodnu uzdanicu«, koje je trebalo da potisne i zamijeni društvo »Gajret«. Ta namjera, i pored svesrdnog nastojanja vrhova Jugoslavenske muslimanske organizacije, nije postignuta. Društvo »Narodna uzdanica« nije uhvatilo bilo dubljeg korijena niti je moglo ozbiljnije ugroziti pozicije »Gajreta«, koji je već stekao tradiciju i popularnost u muslimanskim masama. Imajući u vidu te okolnosti i činjenice, Čekro je u ime Glavnog odbora »Gajreta« istakao spremnost na saradnju sa svima, ali je odbio da prihvati diskusiju o spajanju sa »Na-

⁴⁾ Isto.

⁵⁾ Konferencija muslimanske inteligencije u »Gajretu«. — *Gajret*, 11/1927, 24, 384.

rodnom uzdanicom«. Po njegovom mišljenju to će se pitanje samo riješiti, jer će slabije afirmisano društvo podleći jačem, tj. »Gajretu.«⁶⁾

Prijedloge o fuzionisanju ova dva društva isključivao je i sam program »Gajretovog« nacionalnog rada, koji je vođstvo Jugoslavenske muslimanske organizacije oštro kritikovalo i uzimalo kao povod da društvo »Gajret« okarakteriše kao antimuslimansku ustanovu. U polemici sa Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom, Čekro je tumačeći i zastupajući »Gajretova« opredjeljenja izjavio: »... mi hoćemo da nacionalno osvješčujemo muslimane, mi hoćemo istodobno da oni budu ujedno dobri muslimani, jer jedno drugo ne isključuje, nego ih upotpunjuje. Ovim nacionaliziranjem hoćemo da aplaniramo postojeće razlike između muslimana i braće naših drugih vjera. Kako vidite mi se stavljam na najšire polje rada, ne samo kao nacionalisti, nego i kao muslimani.«⁷⁾ Ova Čekrina formulacija, mada nije posve precizno izvedena, upućuje na zaključak da se u koncepciji »Gajreta« jasno razlučuju vjerska i nacionalna određenja i da to društvo zastupa i sprovodi politiku koja odgovara zvaničnoj nacionalnoj doktrini u Kraljevini SHS. Šta više, iz konteksta ove i prethodno citirane Čekrine izjave proizilazi saglasnost sa tadanjom savremenom nacionalističkom tezom da je bosanskohercegovačko muslimansko stanovništvo, u stvari, »anacionalno«.

U toku pretkongresnih diskusija izraženo je i mišljenje da se društvo »Gajret« više angažuje na pomaganju teološkog obrazovanja muslimanske omladine u stvaranju kvalifikovanog vjerskog kadra. Ovo stanovništvo zastupao je vrhovni poglavar muslimana reis ul ulema Džemaludin Čaušević, koji je uzroke nezadovoljavajućeg prosvjetnog nivoa muslimanskog stanovništva vidio i u nedostatku savremeno obrazovanog vjerskog kadra. S druge strane, pomaganjem teološkog pravca u kreiranju »Gajretove« politike stipendiranja onemogućili bi se »Gajretovi« protivnici, kojima je glavni razlog apstiniranja od »Gajreta« bio upravo taj, da društvo ne poklanja dovoljno pažnje vjerskom obrazovanju omladine.⁸⁾

Na ovim pripremnim konferencijama, iskristalisalo se je mišljenje da na Kongresu treba da se raspravlja i o vakufskim pitanjima, pošto ona zasijecaju u društveni život Muslimana. Na otpore i suprotstavljanja koja su se javljala u vezi s potrebom savremene organizacije vakufa, a koji su poticali iz konzervativnih krugova uleme i podržavani od strane političara Jugoslavenske muslimanske organizacije, reis ul ulema je dao izjavu, koja je kasnije izazvala veliku polemiku, a u kojoj je naglasio da se bez odlučnijih zahvata ne može »krčiti put našem napretku i neko mora da otpočne s radom. Mi muslimani ne možemo kročiti naprijed

⁶⁾ *Užurbane pripreme za Gajretovu proslavu u Sarajevu. — Gajret, 9/1928, 184—186.*

⁷⁾ Isto.

⁸⁾ *Pripreme za proslavu Gajretove 25 godišnjice. — Gajret, 11/1927, 11, 161—162.* Prihvatajući date sugestije o potrebi jačeg »Gajretovog« angažovanja na stvaranja savremeno obrazovanog vjerskog kadra, Glavni odbor »Gajreta« donio je odluku, po kojoj su već od 1. oktobra 1928. godine dodijeljene dvije stipendije za studije na Kairskom teološkom fakultetu El-Azharu. Prva dvojica stipendista bili su Muhamed Fočak i Besim Korkut. — *Istorijski arhiv Sarajevo* (U daljem tekstu: IAS), Knjiga zapisnika sjednica Glavnog odbora Gajreta.

ako ne budemo temeljito pretresli sva naša aktuelna pitanja. Jer ako neće intelektualci da raspravljaju o našim najvažnijim pitanjima — za što su oni i pozvani — i ako se ja ne budem trudio, onda je sve uzaludno.⁹⁾

Reis ul ulema Čaušević se založio da se ogromna bogatstva vakufa iskoriste i upotrijebe za savremene potrebe muslimanskog društva, a što nije protuslovalo propisima islama. Takva nastojanja nailazila su na oštar otpor konzervativnih vjerskih krugova koji su u svakom pokušaju osavremenjivanja vakufskih institucija vidjeli opasnost po islam i njegove odredbe. Iako je neosporno uživao veliki autoritet, Čaušević je u tim svojim naporima ostajao bez podrške najvećeg dijela vjerskih krugova, koji su imali dominantan uticaj i na šire muslimanske mase.

Ove principijelne rasprave su se prenijele i na Kongres, čija priprema i organizacija je povjerena sekciji u sastavu: reis ul ulema Čaušević, dr Hamdija Karamehmedović, dr Jusuf Tanović, Šukrija Kurtović, Derviš Korkut, Hamdija Mulić, inž. Hajdar Čekro, Ajni Bušalić, Dževad Sulejmanpašić i dr Omer Bahtijarević.¹⁰⁾

Od članova ove sekcije konstituisano je predsjedništvo Kongresa koje su sačinjavali: predsjednik Džemaludin Čaušević, potpredsjednici: Šukrija Kurtović i H. A. Bušatić i tajnik Hamdija Mulić.¹¹⁾

U dnevni red Kongresa unijeta su:

1. opšta kulturna pitanja — vjerska prosvjeta, analfabetizam, ostali prosvjetni rad i žensko pitanje;

2. vakufsko pitanje.

Osim toga, predviđeno je da se na Kongresu podnesu i referati bez diskusije: Trgovina i obrt među Muslimanima; Poljoprivreda; Dječje pitanje; Šerijatski sudovi; Zdravstvo među Muslimanima.¹²⁾

* * *

Kongres Muslimana intelektualaca otpočeo je sa radom 6. septembra i trajao dva dana.

Uvodni referat o vjersko-prosvjetnim prilikama Muslimana u Bosni i Hercegovini održao je reis ul ulema Čaušević. U referatu je iscrpno data analiza vjerske obuke, brojno stanje vjerskih zavoda i njihov položaj u vrijeme austrougarske okupacije i u Kraljevini SHS, od 1918. do 1928. godine. Čaušević je zahvatio i širu prosvjetnu problematiku, konstatujući da Muslimani u tom pogledu znatno zaostaju, prvenstveno iz slijedećih razloga:

1. U većini muslimanskih sela nije bilo osnovnih škola jer ih ni sami Muslimani nisu tražili, a ukoliko su se otvarale, oni su apstinirali od njih;

⁹⁾ *Konferencija muslimanske inteligencije u Gajretu.* — *Gajret*, 11/1927, 24, 384.

¹⁰⁾ IAS, Fond Gajreta (FG), Kutija (K) — 34, br. 1077 od 18. VI 1928.

¹¹⁾ Isto.

¹²⁾ *Konferencija muslimanske inteligencije u Gajretu.* — *Gajret*, 11/1927, 24, 384.

2. Zbog jednostranosti u službenoj školskoj politici i neobjektivnog tumačenja pojedinih istorijskih događaja, koji odbojno djeluju na muslimansku djecu i njihove roditelje, utoliko više što su i neke školske svečanosti (Sv. Sava, Vidovdan) bile obojene pravoslavnom vjerskom tradicijom.

Pošto su te Čauševićeve konstatacije i ocjene prihvaćene, Kongres je usvojio dvije rezolucije. U prvoj, koja se odnosila na vjersku nastavu i autonomne škole, postavljeni su slijedeći zahtjevi: otvaranje modernih medresa i prilagođavanje postojećih tadašnjem vremenu i prilika, koje će biti kvalifikovane za obrazovanje vjerskih nastavnika i drugih vjerskih službenika; podizanje Šerijatske sudačke škole na rang visoke škole, koja bi obrazovala osim šerijatskih sudija i druge kvalifikovane vjerske službenike; reformisanje sibjan-mekteba (stari tip nereformisanog mekteba) i pretvaranje iptidaija (reformisani mektebi) u osnovne škole u mjestima gdje nema osnovnih škola; izdavanje vjerskih udžbenika na srpskohrvatskom jeziku; otvaranje vakufskih autonomnih škola u mjestima gdje nema osnovnih škola; uvođenje savremenog nastavnog plana u sibjan-mektebima; uvođenje vjeronaučne nastave, bilo u državnim bilo u autonomnim školama po savremenim pedagoškim principima, kako bi se izbjeglo da nastava bude mehanička. U tu nastavu trebalo je unijeti glavne principe islama iz oblasti vjerovanja, poslovanja i islamskog morala; zabranu držanja nesavremenih vazova (predavanja) po džamijama; obavezno uvođenje hutbe (propovijed petkom) na srpskohrvatskom jeziku, prilagođene savremenim i aktuelnim potrebama Muslimana; zahtjev Kraljevskoj vladi o donošenju zakona o jedinstvenom uređenju Islamske vjerske zajednice, te da se na taj način otkloni postojeća podvojenost u vjerskoj upravi Muslimana.¹³⁾

U rezoluciji o narodnoj prosvjeti, Kongres je konstatovao vidnu prosvjetnu zaostalost Muslimana i istakao obavezu intelektualaca i države na tom polju, a zatim postavio slijedeće zahtjeve: da država podiže što više osnovnih škola u mjestima gdje žive Muslimani; da se zakon o obaveznoj nastavi protegne i na muslimansku žensku djecu; da se u osnovnim školama organizuju produžni tečajevi u kojima će biti zastupljen praktično-privredni program; od državnih prosvjetnih vlasti se energično zahtijeva da se iz školskih programa i nastave isključe svi oni elementi i postupci koji povređuju muslimanska vjerska osjećanja i koji nastavnim ustanovama daju obilježja koja nisu prihvatljiva za građane svih vjera i nacija. S tim u vezi traži se da u Prosvjetnom savjetu pri Ministarstvu prosvjete bude bar jedan Musliman.¹⁴⁾

U završnom dijelu rezolucije istaknuta je potrebna zajedničke akcije svih kulturno-prosvjetnih društava u Bosni i Hercegovini, na liniji narodnog prosvjećivanja koja treba da se izrazi u: osnivanju narodnih javnih knjižnica i njihovom udruživanju u savez; osnivanju narodnog univerziteta i održavanju predavanja za narod; organizovanju analfabetskih tečajeva i izdavanju popularnog lista za narod, prosvjetnog i privrednog karaktera. Društvo »Gajret« bi trebalo da u zajednici sa osta-

¹³⁾ Završetak kongresa Muslimana intelektualaca. — *Gajret*, 9/1928, str. 348.

¹⁴⁾ Isto.

lim kulturno-prosvjetnim društvima u Bosni i Hercegovini preuzme realizaciju ovog programa.¹⁵⁾

Tema koja je dominirala na Kongresu i pobudila najživlje interesovanje njegovih učesnika i šire, ne samo muslimanske javnosti, odnosila se na *Muslimansko žensko pitanje*, o kome je referat podnio prof. Husein Brkić, direktor gimnazije u Stocu. Pitanje emancipacije muslimanske žene i njenog uključivanja u savremeni život bilo je na ovom kongresu predmet izuzetnog interesovanja i žučnih polemika, što je i razumljivo jer se radilo o vrlo složenoj i delikatnoj problematici, koja je rezultirala iz istorijskih i savremenih društveno-ekonomskih, socijalnih i vjerskih prilika i odnosa. Raspravama o ovom pitanju, koje je pokrenuo referat prof. Brkića prethodile su dugotrajne i oštre diskusije i borbe između zastupnika izrazito konzervativnih shvatanja i zagovornika tolerantnijih i modernijih stanovišta.¹⁶⁾ Predstavnik ovih posljednjih, reis ul ulema Čaušević i njegovi istomišljenici su skoro dvije decenije, a naročito u godinama pred Kongres, svojim istupanjima i zahtjevima čiji je osnovni smisao bio tretman muslimanske žene u skladu sa procesom mijenjanja društvenih uslova, dolazili u sukob sa tvrdokornim braniteljima tradicionalističkih gledišta i anahronih običaja.¹⁷⁾

¹⁵⁾ Isto.

¹⁶⁾ Prve polemike o položaju muslimanske žene javile su se već 1911. godine, a bile su potaknute izjavama dr Hamdije Karamehmedovića o poraznom obrazovnom nivou Muslimanki. U »odbranu« muslimanske žene istupila je izvjesna Safija-hanuma, za koju se kasnije ispostavilo da je Sofija Pletikosić, žena direktora Trgovačke škole u Sarajevu Glige Pletikosića, koja je u nizu pisama osporavala vrijednost savremenog obrazovanja kao pogubnog i štetnog po Muslimane. Ova ultrakonzervativna shvatanja bila su podržana autoritetom jednog organa muslimanskih sveštenika, koji je pristao da ih objavljuje, što na ilustrativan način oslikava shvaćanja te sredine u namjeri da se ukoče, makar i slabi počeci jednog procesa savremenijeg sagledavanja potrebe školovanja. Šire o tome: Safijje-hanum, *Pisma u odbranu muslimanskog ženskinja*. Izdanje uredništva Muallima, Sarajevo; dr Hamdija Karamehmedović, *Odgovor na pisma Safijje hanume*, Naklada Zemana; Safija hanum-Sofija Pletikosić, *Polemika o emancipaciji žene*. Opatija 1911; Dževadbeg Sulejmanpašić, *Muslimansko žensko pitanje*. Sarajevo 1918. Pisac ove brošure ukazivao je, da je pokrivanje Muslimanki kao spoljni izraz konzervativizma žena predstavljalo značajnu prepreku njenom prilagođavanju novom vremenu, te je zahtijevao da se Muslimanka otkrije. Međutim, konzervativna shvatanja o položaju žene, bila su tako duboko uvriježena, da je pojava ove brošure izazvala tako burne reakcije da je bila javno spaljena u dvorištu Begove džamije u Sarajevu.

¹⁷⁾ U dokazivanju potrebe otkrivanja odnosno pokrivanja muslimanske žene, osim polemike koja se vodila u novinama, pojavilo se i više brošura istaknutih tadašnjih vjerskih teoretičara u kojima se tretiralo ovo pitanje. I inteligencija se uključila u ovu polemiku. Od najvažnijih rasprava navodimo sljedeće: Mustafa Forto, *Otkrivanje muslimanskog ženskinja*. Sarajevo 1925; Abdulah Ajni Bušatlić, *Pitanje muslimanskog napretka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1928; Ali-Riza Karabeg, *Rasprava o hidžabu (krivenju muslimanki)*. Mostar 1928; Saćir Lutvica Dedić, *Međusobna vjerska borba*. Banja Luka 1928; Ibrahim Hakkı Ćokić, *O tesetturu (pokrivanju muslimanki)*. Tuzla 1928; Mehmed Begović, *O položaju i dužnosti muslimanki prema islamskoj nauci*. Beograd 1931; Ahmed Lutfi Ćokić, *Prikaz i ocjena rada g. dr. Mehmeda Begovića o njegovu naziranju na islamsku ženu i njen položaj po islamskoj nauci*. Tuzla 1931; Ibrahim Mehinagić, *Osvrt na brošuru g. dr. Mehmeda Begovića O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena*. Sarajevo 1933; Ali Riza Prohić, *Šta hoće naša musliman-*

Ta polarizacija ulazila je povremeno u faze krajnjeg zaoštavanja. Tom prilikom u sukob su se neposredno uključivale i pojedine političke organizacije. Početkom 1928. godine zabilježen je i slučaj, koji nije bio sasvim usamljen, da je mjesni odbor Jugoslavenske muslimanske organizacije u Sarajevu donio rezoluciju direktno uperenu protiv vjerskog poglavara Čauševića, odnosno njegovih stavova u vezi sa otkrivanjem muslimanskih žena i sl.¹⁸⁾

Referent prof. Brkić je zagovarao neophodnu potrebu emancipacije žena, dokazujući da osnovna smetnja njenom osavremenjivanju, pokrivanje, nije vjerski propis, nego običaj. Osim toga, autor se založio i za izmjenu bračnog prava, koje se nije smjelo po šerijatskim propisima primjenjivati na štetu žene. Referat je izazvao živu diskusiju i podijelio učesnike na pristalice i protivnike otkrivanja žena. U diskusiji su uzeli učešća H. A. Bušatlić, Hazim Muftić, Ahmed Ljubunčić, Đumrukčić, Ahmed Borić, Joka Šiljak, Sakib Korkut, Šukrija Kurtović, Derviš Korkut, Šerif Bubić, Mara Trifković, reis ul ulema Čaušević i Jusuf Zija Smailagić.¹⁹⁾

Na kraju diskusije iskristalisalo se stanovište da pokrivanje žene nije vjerska dogma. Značaj i vrijednost ove konstatacije ležala je u tome što je ona konačno prihvaćena i priznata od svih vjerskih predstavnika koji su prisustvovali Kongresu. Međutim, dalje od toga se nije otišlo. Definitivna solucija imala je karakter kompromisa, koji se svodio na stanovište da ...»ne treba forsirati otkrivanje žena, nego treba forsirati pohađanje škole, obrazovanje, pa ako muslimanki konvenira da ide pokrivena, neka ide, ali ako mora da ide otkrivena neka se otkrije.«²⁰⁾

U rezoluciji o ženskom pitanju koju je Kongres usvojio, konstatovano je da, pored ostalih razloga kulturne i privredne zaostalosti Muslimana, jedan od najvažnijih uzroka je i taj što je muslimanska žena u Jugoslaviji, zbog pogrešnog shvatanja islamskih načela, u velikoj kulturnoj, privrednoj i socijalnoj zaostalosti i da je rješenje muslimanskog ženskog pitanja bitan uslov opšteg napretka Muslimana. Stoga je Kongres zaključio: da Muslimanki po mišljenju najautoritativnijih vjerskih teoretičara nije zabranjeno školovanje, privređivanje i učešće u kulturnom i socijalnom napretku; apeluje se na društvo »Gajret« da pojača svoju akciju na školskom i privrednom obrazovanju Muslimanki; da se poduzme akcija na onemogućavanju zlonamjernog iskorištavanja šeri-

---

ska inteligencija? Sarajevo 1931; Abdulatif Dizdarević, *O muslimanskoj ženi i njenoj emancipaciji. Odgovor gospodinu dr Mehmedu Begoviću.* Sarajevo 1933; Maksim Svava, *Emancipacija muslimanke.* Zagreb 1931; Šukrija Alagić, *Pokrivanje muslimanke po islamu.* Kalendar Narodne uzdanice za 1934, str. 41—53. Sarajevski džematski medžlis i Reisove izvave. Sarajevo 1928.

¹⁸⁾ *Istup Jugoslavenske muslimanske organizacije protiv Reis-ul-uleme.* Jugoslavenski list, 24, 27. januara 1928, 4. Na pomenutom sastanku Mjesni odbor Jugoslavenske muslimanske organizacije zauzeo je krajnje konzervativno gledište, te proglasio da stavovi koje zastupa Reis-ul-ulema ugrožavaju i dovode »vjeru u opasnost«. Usvajanje navedene rezolucije bilo je poprraćeno i uzvicima: »Dolje Reis«.

¹⁹⁾ *Kongres muslimana intelektualaca. Gajret, 9/1928, str. 325—333.*

²⁰⁾ *Muslimansko žensko pitanje. Gajret, 9/1928, str. 329.*

jatskog prava na štetu žene, te da položaj Muslimanke u braku bude postavljen na princip pravde i humanosti, kako je to propisima islama regulisano.²¹⁾

Usvojeni princip postepenosti u otkrivanju Muslimanki pokazao se suviše spor i neefikasan. To pitanje je konačno riješeno tek nakon pobjede socijalističke revolucije, kada je u sklopu ostvarenja ravnopravnosti žena, donijet 1950. godine i poseban zakon o obaveznom otkrivanju Muslimanki i odbacivanju njene dotadašnje nesavremene nošnje, zara i feredže.

* *
*

Pored navedenih, na Kongresu su podneseni i referati slijedećih autora: Sakib Korkut, *O vakufsko-mearifskoj upravi*; Husein Kadić, *Vakufsko pitanje*; Hamdija Mulić, *Analfabetizam među Muslimanima*; Hasan Hodžić, *Gajretova popularna predavanja*; Derviš Korkut, *Alkoholizam među Muslimanima*; Šerif Bubić, *Poljoprivreda među Muslimanima* i Šefkija Bubić, *Zadrugarstvo među Muslimanima u Bosni i Hercegovini*.

Na osnovu podnesenih referata Kongres je usvojio više rezolucija koje su trebale da služe kao svojevrsne smjernice za rad svim muslimanskim kulturnim, vjerskim i privrednim organizacijama.²²⁾

S obzirom na nezadovoljavajući način upravljanja i raspolaganja relativno velikim vakufskim imanjima i sredstvima, u posebnoj *Rezoluciji o vakufu* se zahtijevala revizija autonomnog statuta, napose određenih njegovih propisa i to u slijedećem smislu: da se u vakufsku upravu (Sabor, saborski odbor, džematski medžlisi) biraju kvalifikovane ličnosti; da se ukine dvojni sistem uprave, te vjerska uprava spoji sa vakufsko-mearifskom pod vrhovnom upravnom i nadzornom vlašću Vakufsko-mearifskog sabora; izvrši depolitizacija vakufa kao osnovni uslov pravilnog i nesmetanog razvoja vakufske uprave, a od državnih vlasti traži da respektuju vakufsko-mearifsku autonomiju.²³⁾

Intencije ove rezolucije ukazuju da je na Kongresu prevladala struja zagovornika osavremenjivanja rada u vakufu, koja je istovremeno bila i za potiskivanje dominantnog uticaja pristalica Jugoslavenske muslimanske organizacije u vakufskim upravama i institucijama.

U *rezoluciji o zadrugarstvu među Muslimanima u Bosni i Hercegovini* postavljeni su slijedeći zahtjevi: da se organizovanje zadruga među Muslimanima u Bosni i Hercegovini vrši po opšte usvojenim principima organizovanja zadruga posebno za selo i grad; da inicijativu osnivanja zadruga preuzme na sebe društvo »Gajret« preko svojih privrednih sekcija; da se pristupi organizovanju šljivarskih kooperativa, s obzirom na razvijeno voćarstvo kod Muslimana; preporučuje se Muslimanima u mjestima gdje nemaju svojih zadruga, da se aktivno uključuju u postojeće srpske ili hrvatske zadruge; da se u građanskim školama i medresama kao obavezni predmet uvede i zadrugarstvo; traži se od Di-

²¹⁾ Isto, str. 351.

²²⁾ Isto, str. 348.

²³⁾ Isto, str. 348—349.

rekcije za poljoprivredni kredit u Beogradu, da se iz praktičnih razloga mjesne zadruge za poljoprivredni kredit iz Hercegovine odvoje od Oblasne zadruge u Splitu i pripoje Oblasnoj zadruzi u Sarajevu; stavlja se u zadatak privrednoj sekciji »Gajreta« da odmah pristupi radu, kako bi se i muslimanski seljaci mogli koristiti zakonom o poljoprivrednom kreditu.²⁴⁾

* *
*

U sklopu nastojanja koja su došla do izražaja na Kongresu, vidno mjesto je pripalo težnjama da se izvrši koncentracija snaga muslimanske inteligencije u cilju izvršavanja postavljenog programa, pri čemu bi društvo »Gajret« bilo stožer tog okupljanja. U raspravama u vezi s tim oglasila se i grupa iz redova »Gajretovih« radnika, koja je uputila kritiku članovima uprave svoga društva, pripisujući im političko strančarenje na uštrb misije »Gajreta«. Predstavnik te grupe, prof. Šefkija Bubić predložio je da se Glavnom odboru Gajreta uputi predstavka u kojoj je traženo da »iz svoje sredine odstrani svu onu gospodu kojim je samo do političkog reklamisanja i kod kojih je nacionalizam samo jedna profesija, a društvo »Gajret« samo sredstvo za održavanjem činovničke egzistencije.«²⁵⁾ Kongres je usvojio to gledište i donio zaključak po kojem je izabrani Egzekutivni odbor Kongresa²⁶⁾ dužan da odmah stupi u vezu s društvom »Gajret« »radi provođenja zaključaka Kongresa i da apeluje na nj' da svoj odbor proširi i okupi svu našu inteligenciju bez obzira na politička opredjeljenja, jer program koji je iznio Kongres iziskuje saradnju cjelokupne inteligencije.«²⁷⁾

Egzekutivni odbor Kongresa trebalo je da funkcioniše pod okriljem »Gajreta« kao autonomno tijelo i nosi naziv »kulturno-privredni odbor Kongresa muslimana intelektualaca«. Sve tekuće poslove sa najširim ovlaštenjima obavljao bi prof. Šefkija Bubić.²⁸⁾

Jedan od prvih koraka Egzekutivnog odbora bilo je pokretanje inicijative oko spajanja ili najuže saradnje između društava »Gajreta« i »Narodne uzdanice«. Svako suprotstavljanje ovom spajanju, po ocjeni članova Egzekutivnog odbora, bilo je žigosano kao protivljenje kulturnom i privrednom napretku Muslimana, pošto bez »bratskog i složnog rada nema ni općeg napretka.«²⁹⁾

²⁴⁾ Isto, str. 350.

²⁵⁾ *Burne diskusije o muslimanskom ženskom pitanju. Večernja Pošta*, br. 2161, 9. septembar 1928, str. 3.

²⁶⁾ Egzekutivni odbor Kongresa konstituisao se je u sastavu: Počasni predsjednik Reis ul ulema Čaušević, Predsjednik: inž. Hajdar Čekro, Potpredsjednici: Husein Kadić, Šukrija Kurtović. Tajnici: Šefkija Bubić i Hamdija Mulić. U širi odbor izabrani su još i: Derviš Korkut, dr Zaim Šarac, Šerif Bubić, Mustafa Bukvica, Abdulah Bušatlić, Hasnija Berberović, Sadija Nikšić, Sakib Korkut, Joka Šiljak i Biser Jalovčić. *Večernja Pošta*, br. 2162, 10. IX 1928, 5; *Gajret*, 9/1928, str. 351.

²⁷⁾ *Burne diskusije o muslimanskom ženskom pitanju. Večernja Pošta*, br. 2161, 9. IX 1928, 5.

²⁸⁾ *Za spajanje Gajreta i Narodne uzdanice. Večernja Pošta*, br. 2162, 10. IX 1928, 5.

²⁹⁾ Isto.

U brojnim javnim komentarima nakon završetka Kongresa zapaženi su prigovori da mnogi istaknuti »Gajretovi« funkcioneri nisu uopće prisustvovali Kongresu. S tim u vezi iznošene su i vijesti o ozbiljnijim neslaganjima »među onima koji su danas najbliži središnjoj upravi Gajreta«, pa se govorilo i o mogućnosti skore izmjene cjelokupnog Glavnog odbora »Gajreta«.³⁰⁾ Ove tvrdnje nisu bile bez osnova, jer je u međuvremenu dao ostavku potpredsjednik »Gajreta« Ibrahim Čengić,³¹⁾ a sličan postupak najavljivali su i drugi članovi Glavnog odbora (dr Zaim Šarac, Mustafa Spaho, Ahmed Borić).³²⁾

Povodi, zapravo razlozi takvih odnosa nisu ležali samo u ličnom držanju novog predsjednika Gajreta inž. Hajdara Čekre, nego i u izvjesnim razlikama između njegovih koncepcija i orijentacije koju je provodio prethodni predsjednik »Gajreta«, dr Avdo Hasanbegović. Te razlike su se, po shvatanjima i izjavama neposrednih učesnika u tim sporovima, očitovale u većem ili manjem stepenu »muslimanskog karaktera« »Gajretovog« rada, a po svemu sudeći u osnovi tadašnjih diferencijacija stajali su lični rivaliteti, pa i neki stranačko-politički interesi.

Ova razmimoilaženja i sukobi članova Glavnog odbora izazvali su i nepovoljna pisanja dnevne štampe, te je iz tih razloga Glavni odbor »Gajreta« održao sjednicu 11. septembra 1928. godine, da bi zauzeo stajalište o sugestijama koje su izražene na Kongresu a odnosile su se na Glavni odbor, kao i o anonimnim napisima koji su se s tim u vezi pojavili u dnevnim listovima. Glavni odbor »Gajreta« jednoglasno je zaključio da se Kongres Muslimana intelektualaca odvijao izvan kontrole Glavnog odbora, koji nije imao nikakve ingerencije na pravac njegovog rada kao ni na donošenje zaključaka Kongresa. Predsjednik »Gajreta« inž. Čekro, koji je ujedno bio izabran i za predsjednika Egzekutivnog odbora Kongresa, distancirao se od onih izjava o »Gajretu« koje su iznesene na Kongresu i objavljene u novinama, a čiji su autori bili, kako je naknadno ustanovljeno, prof. Sefkija Bubić i Sukrija Kurtović. Oni su bez znanja i odobrenja ostalih članova Egzekutivnog odbora davali izjave o depolitizaciji društva »Gajret« i bili ujedno i pisci anonimnih napisa u »Večernjoj Pošti« i »Jugoslavenskom listu«.³³⁾ Glavni odbor »Gajreta« jednoglasno je zaključio da izda službeno saopštenje u kome će se ograditi od nabačenih insinucija.³⁴⁾

U svojoj izjavi objavljenoj u listu »Večernja Pošta« (u sastavljanju izjave učestvovali su inž. Čekro, dr Zaim Šarac, dr Mehmed Zildžić, Dževad Sulejmanpašić, Fehim Musakadić i Hamid Kukić), Glavni odbor »Gajreta« je konstatovao da je ideja o držanju Kongresa Muslimana intelektualaca ponikla u redovima »Gajretovih« radnika, a svesrdno

---

³⁰⁾ *Kongres muslimana intelektualaca. Jugoslavenski list*, XI/1928, 215, 11. IX 1928, 6.

³¹⁾ U obrazloženju svog istupa iz Glavnog odbora I. Čengić je naveo da »Gajret ne može nikada da postane ono što bi trebao da bude: kulturno stjecište muslimana i njihov oslon, dok se uprava ne depolitizira i tako dovede u sklad sa željama svih muslimana Bosne i Hercegovine bez razlike.« *Pravda*, 8/1928, 41, 2.

³²⁾ IAS, Zapisnik sjednice Glavnog odbora »Gajreta« od 30. XII 1928.

³³⁾ IAS, Zapisnik sjednice Glavnog odbora od 11. IX 1928.

³⁴⁾ Isto.

podržana od Glavnog odbora, pošto se uvidala potreba sazivanja jednog kongresa muslimanske inteligencije. Najbolja prilika za to bila je Gajretova proslava, s obzirom da se tih dana u Sarajevu nalazio veliki broj muslimanskih intelektualaca iz čitave Bosne i Hercegovine. Organizacija kongresa bila je u nadležnosti posebnog odbora, koji nije ničim bio vezan za Glavni odbor »Gajreta«, jer je bila želja i namjera Glavnog odbora, da to bude kongres intelektualaca, bez razlike da li su oni djelovali u »Gajretu« ili izvan njega. Glavni odbor je — kaže se dalje u toj izjavi — očekivao, da će inteligencija izvan »Gajreta« podesiti svoje držanje na Kongresu tako »da bi čitav njegov rad mogao ući u današnju liniju »Gajretovih« intencija.«³⁵⁾ Međutim, Glavni odbor morao je sa žaljenjem da konstatuje da se u tom svom očekivanju prevario, pošto su na Kongresu uzele učešća i ličnosti koje se ne mogu smatrati intelektualcima i što su tada davane izjave koje se ne nalaze na liniji »Gajretovih« smjernica, nego im se direktno suprotstavljaju. Iz tih razloga, Glavni odbor »Gajreta« izjavio je da nije niti može biti odgovoran za cjelokupan rad i stavove Kongresa. Glavni odbor se ogradio i od prejudiciranog stanovišta da će Egzekutivni odbor Kongresa raditi kao autonomno tijelo pod firmom »Gajreta«. U vezi s tim, Glavni odbor je zaključio da će donijeti rješenje tek kad mu se dostavi akt o konstituisanju i programu tog odbora. Ujedno je naglašeno da će »Gajret« i ubuduće podpirati svaku akciju koja ima za cilj kulturno i privredno podizanje Muslimana.³⁶⁾

Glavni odbor »Gajreta« je, takođe, odbacio iznijete tvrdnje da podliježe politizaciji i pomaže stvaranju činovničkih karijera svojih funkcionera, dodajući da takve klevete praktično onemogućavaju saradnju Glavnog odbora »Gajreta« sa Egzekutivnim odborom Kongresa. Te nesuglasice su kasnije izgladene i saradnja Egzekutivnog odbora Kongresa i Glavnog odbora »Gajreta« uspostavljena je nakon podneska Egzekutivnog odbora, koji je dostavljen kancelariji »Gajreta« 26. novembra 1928. godine, a odnosio se na komunikej Glavnog odbora »Gajreta«, objavljen u »Večernjoj Pošti«, kojim se određivao stav Glavnog odbora prema Kongresu i njegovim metodama rada i rezolucijama. Egzekutivni odbor Kongresa se ogradio od napisa nekih svojih članova koji su istupali protiv Glavnog odbora »Gajreta«.³⁷⁾

Istovremeno, Egzekutivni odbor je dostavio Glavnom odboru »Gajreta« svoj prijedlog za praktično provođenje zakona o poljoprivrednom kreditu i zadrugarstvu među Muslimanima u Bosni i Hercegovini. Predloženo je Glavnom odboru da se osnuje pri »Gajretu« »Zadružna sekcija društva »Gajret«, koja bi imala dužnost da preko pododбора, štampe, predavanja kao i zadružnih tečajeva razvija ideju zadrugarstva među Muslimanima. Kako je i u »Gajretovim« pravilima predviđeno ekonomsko i privredno podizanje Muslimana, Glavni odbor »Gajreta« je prihvatio navedene sugestije, te je zaključio da otpočne sa otvaranjem zadružnih tečajeva u konviktima i pripremama za osnivanje zadruge, pošto

³⁵⁾ *Gajret i kongres intelektualaca. Večernja Pošta*, br. 2164, 12. septembar 1928, 6.

³⁶⁾ Isto.

³⁷⁾ IAS, Zapisnik sjednice Glavnog odbora Gajreta od 30. XII 1928.

je zakon o poljoprivrednom kreditu već stupio na snagu. Dalje je prihvaćeno da se u listu »Gajret« otvori posebna »Privredna rubrika«. Izabrana je i zadružna sekcija u koju su ušli: Ahmed Borić, dr Zaim Šarac, Mustafa Spaho, dr Mehmed Zildžić, Ahmed Sefić i Hamid Kukić.³⁸⁾

U pogledu izražavanih zahtjeva za spajanje »Gajreta« sa »Narodnom uzdanicom«, pomenuto saopštenje Glavnog odbora »Gajreta« sadrži načelni stav, da saradnju ovih dvaju društava ovo tijelo prihvata, pod uslovom da se ona odvija u okvirima »Gajretove« ideologije.³⁹⁾ Interna stanovišta većine članova Glavnog odbora »Gajreta« o odnosima sa »Narodnom uzdanicom« bila su, međutim, znatno intransigentnija. Oni su sinatrali »da je isključena mogućnost postojanja kojeg drugog sličnog društva među muslimanima. Ako neko među kongresistima nalazi da postoji i drugo kulturno društvo među muslimanima taj prkosi »Gajretu« i muslimanima i prema tome radi protiv muslimana i »Gajreta«, a s druge strane se tjeraju neki lični motivi. Zato ako su ljudi oko »Narodne uzdanice« uviđavni, to oni treba da s tim društvom likvidiraju.«⁴⁰⁾

Evidentno je da je kod jednog dijela inteligencije bliske društvu »Gajret« prevladavalo mišljenje, što je došlo do izražaja i na Kongresu, o štetnosti kulturnog podvajanja Muslimana kao posljedici političkog opredjeljenja. Sve češće su se mogli čuti zahtjevi koji su težili ka objedinjavanju kulturnog rada među Muslimanima i prevazilaženju kulturne podvojenosti, koja se izražavala u istovremenom egzistiranju dva kulturno-prosvjetna društva, »Gajreta« i »Narodne uzdanice«. Takve tendencije bile su prisutne i kod jednog dijela inteligencije koja se okupljala oko »Narodne uzdanice«. Naime, konkretan prijedlog o fuzionisanju ova dva društva potekao je i od Asima Dugalića, bivšeg predsjednika »Narodne uzdanice«, koji je zagovarao da društvo »Gajret« potpomaže stipendiranje učenika, a »Narodna uzdanica« šegrta.⁴¹⁾ Zanimljivo je da je Asim Dugalić predsjednik »Narodne uzdanice« od 1924/25 istupio iz nje 1927. godine i prišao grupi oko lista »Reforma«. U obrazloženju podnošenja svoje ostavke na položaj predsjednika »Narodne uzdanice«, iako je i dalje ostao član društva i pristaša Jugoslavenske muslimanske organizacije, Dugalić je naveo, da ga je na taj korak natjerao indolentan stav rukovodećih ljudi u Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji prema društvu »Narodnoj uzdanici«, kojima je ono služilo isključivo u propagandno-političke ciljeve.⁴²⁾

Na osnovu ovih i mnogih drugih podataka može se zaključiti da se tada znatno aktivirala jedna struja unutar nehomogene muslimanske inteligencije koja je zagovarala depolitizaciju kulturno-prosvjetnih dru-

³⁸⁾ Isto.

³⁹⁾ *Gajret i kongres intelektualaca*. Večernja Pošta, br. 2164, 12. septembar 1928, 6.

⁴⁰⁾ IAS, Zapisnik sjednice Glavnog odbora Gajreta od 11. IX 1928.

⁴¹⁾ Asim Dugalić, *Naša kulturna podvojenost*. *Reforma*, I/1928, 8, 1.

⁴²⁾ Asim Dugalić, *Zašto sam napustio Narodnu uzdanicu*. *Reforma*, I/1928, 5, 3. Mjesni odbor Jugoslavenske muslimanske organizacije u Sarajevu jednoglasno je usvojio odluku o isključenju Dugalića iz svojih redova zbog, kako je navedeno, njegovih akcija koje su se suprotstavljale stranačkim interesima i pravilima statuta. *Isključenje Dugalića iz Jugoslavenske muslimanske organizacije*. *Jugoslavenski list*, 300, 21. decembra 1928, 4.

štava, prvenstveno u cilju prevazilaženja podvojenosti relativno malobrojnih muslimanskih javnih radnika kako bi sve raspoložive snage bile grupisane i usmjerene na zajednički rad u interesu kulturno-prosvjetnog i ekonomskog podizanja Muslimana. Uticaj ove neformalne skupine koji su kao pojedinci ili u manjim grupama istupali na Kongresu, prije i poslije njega, nije, međutim, bio dovoljno jak da neutrališe druge struje i izmijeni postojeće odnose među muslimanskom inteligencijom.

Jedan od pokušaja na toj liniji bila je i akcija grupe oko lista »Reforma«, koji je izlazio tokom prve polovine 1928. godine. U programu svog djelovanja ova grupa intelektualaca zagovarala je neophodnu reformu muslimanskog društva, dok je u ideološkom pogledu bila pod snažnim uticajem reformizma Kemala Atatürka. Aktivnost ove grupe zaslužuje da se temeljitije prouči i posebno obradi.⁴³⁾

Povodom proslave 25. godišnjice »Gajreta«, u čiji vremenski okvir se uklapalo i održavanje Kongresa muslimanskih intelektualaca, polemike između većine iz Glavnog odbora »Gajreta« i istaknutih ličnosti Jugoslavenske muslimanske organizacije dobile su poseban naglasak i intenzitet. Proklamovana nastojanja »Gajreta« da u okviru svog jubileja pokrene i povede jednu širu akciju na okupljanju svih muslimanskih snaga, a koja je trebala da se afirmiše i putem Kongresa muslimanske inteligencije, naišla je na rezervisan stav vrhova Jugoslavenske muslimanske organizacije, na što je ukazivao i članak objavljen u »Pravdi«, povodom 25-godišnjice »Gajreta«.⁴⁴⁾ U osvrtu na »Gajretov« rad, u tom članku je, u rekapitulaciji pređenog puta društva »Gajret« konstatovano, da je glavnu smetnju »Gajretovom« radu na okupljanju svih Muslimana na kulturno-prosvjetnom polju predstavljalo unošenje politike i korištenje društva u političkoj borbi za postizanje »svojih političkih ciljeva, a u prvom redu da ga upotrijebe kao sredstvo za popularizovanje njihovih nepoznatih imena u narodu«. (Misli se na članove Glavnog odbora — prim. moja, I. K.) Takva orijentacija vođstva »Gajreta«, čiji politički i partijski ciljevi nisu — prema pisanju »Pravde« — bili u skladu sa ciljevima širokih muslimanskih slojeva, neminovno su doveli do konfrontacije sa Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom, koja je okupljala većinu muslimanskog stanovništva. Prema ocjeni Jugoslavenske muslimanske organizacije, vođstvo »Gajreta« nije vodilo dovoljno računa o tome da jedno muslimansko društvo sa kulturnim ciljevima, ne može tražiti i imati oslonac i podršku muslimanskog naroda ako istovremeno djeluje protiv političkih predstavnika toga naroda. Takve tendencije u pravcu razdvajanja Muslimana kroz »Gajretovo« djelovanje pretvorilo je »Gajret« u »društvo ljudi, koji su preko »Gajreta« tjeroali svoju prkos-politiku« koja se suprotstavljala volji većine Muslimana, a čiji su rezultati škodili i Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji i samom »Gajretu«. Optuživalo se »Gajretovo« rukovodstvo

⁴³⁾ List »Reforma« uređivao je Dževad Sulejmanpašić, a u sastavu Redakcionog odbora bili su: dr Hamid H. Efendić, Hamid Kukić i Hamza Humo. Predsjednik privremenog Egzekutivnog odbora ove organizacije bio je Asim Dugalić, a članovi: Dževad Sulejmanpašić, Šukrija Kurtović, Edhem Bičakčić, Hamid Kukić, Hamza Humo i dr. *Naša prva riječ. Reforma*, I/1928, 1, 1.

⁴⁴⁾ 25-godišnjica Gajretova. *Pravda*, 8/1928, 35, 2.

da »se nametlo silom policije« na čelo društva i da se koristilo svim nedopuštenim sredstvima da bi se održalo. Iz tih razloga, navodilo se dalje u »Pravdi«, onemogućivao se upis u »Gajretovo« članstvo i najuglednijih Muslimana, iz bojazni da oni svojom brojčanom snagom ne bi ugrozili pozicije vođstva i doveli na upravu svoje ljude. Vođstvu »Gajreta« se predbacivalo da je radi jačanja svojih političkih pozicija »paradiralo u partijske svrhe« sa povjerenom mu školskom omladinom te pravilo »najgrublje ispade protiv osjećaja muslimanskog elementa«, a da je i samo društvo često korišteno kao paravan iza koga su se krile trgovačke špekulacije. O »Gajretovim« skupštinama izrečen je oštar sud, jer su one — prema pisanju »Pravde« — »jedno vrijeme ličile više zboru policajaca, nego li skupu kulturnih radnika.«⁴⁵⁾

I pored ovih teških optužbi na račun »Gajretovog« vođstva, izraženo je uvjerenje, da će te greške biti eliminisane, a garancija je tome, kako se podvlačilo »da su stvari u najnovije vrijeme krenule drugim, boljim pravcem«, jer se osjećaju tendencije postepenog uklanjanja politike iz društva, te da društvo ponovo stiče simpatije »onih od kojih su ih bili izgubili«. Želeći da se inauguriše novi kurs u »Gajretu«, koji će omogućiti da društvo postane stjecište i centar prosvjetno-kulturnog i ekonomskog podizanja Muslimana, vođstvo Jugoslavenske muslimanske organizacije je ipak zadržalo izvjesnu rezervu u pogledu njegovog daljeg razvoja, ostavljajući vremenu da pokaže spremnost i želju vođstva »Gajreta« za izmjenom svoje orijentacije.⁴⁶⁾

Navedene činjenice dovoljno ilustruju situaciju i atmosferu u muslimanskim intelektualnim i političkim krugovima u kojoj je pripreman i održan Kongres muslimanskih intelektualaca. Mada su osnovne inicijative za održavanje tog skupa očigledno bile motivisane konstruktivnim namjerama o kojima je prethodno bilo riječi i premda su rasprave na Kongresu pokrenule, pa i djelimično pokušale odgovoriti na određena najaktuelnija pitanja kulturnog i ekonomskog života Muslimana, ipak je stvarni efekat ovog Kongresa, prvenstveno zbog različitih političkih pozicija njegovih učesnika, jakih spoljnih uticaja, a posebno usljed relativno ograničenih vidokruga i dometa predloženih rješenja kao i izolovanosti čitave akcije muslimanske inteligencije u tadašnjem višenacionalnom bosanskohercegovačkom društvu, ostao, uglavnom, na nivou neostvarenih deklaracija.

---

⁴⁵⁾ Isto.

⁴⁶⁾ Isto.

ZUSAMMENFASSUNG

DER KONGRESS DER MOHAMMEDANISCHEN INTELLEKTUELLEN VON 1928 IN SARAJEVO

Im Rahmen der 25-Jahresfeier der Gründung und des Wirkens der ältesten und stärksten mohammedanischen Gesellschaft für Bildung und Kultur, »Gajret«, wurde am 6. und 7. September 1928 in Sarajevo ein Kongress der mohammedanischen Intellektuellen abgehalten. Obgleich dieser Kongress formal keinen politischen Charakter und keine politische Bestimmung hatte, drückte er doch die Situation im Lande und die Atmosphäre in der Gesellschaft aus, war von ihnen geprägt und fügte sich indirekt so in die aktuellen politischen Strömungen. Dabei kam besonders die Teilung in Anhänger und Gegner der Jugoslawischen Mohammedanischen Organisation, der führenden mohammedanischen Partei in Bosnien und Herzegowina, zum Ausdruck.

Nach der Konzeption der Organisatoren bestand die Hauptaufgabe des Kongresses darin, die Gründe für das Zurückgebliebensein der Mohammedaner aufzuzeigen und entsprechende Lösungen zur Beseitigung dieses Mangels zu finden. Auf der Tagesordnung des Kongresses standen Fragen der kulturellen, wirtschaftlichen und sozialen Lage der Moslems. Obgleich der Kongress mit konstruktiven Absichten abgehalten wurde und man in den Diskussionen versuchte, wenigstens teilweise auf bestimmte aktuelle Fragen der sozial-ökonomischen und kulturellen Lage der Mohammedaner zu antworten, blieb er im Effekt auf einem Niveau von Deklarationen, die nicht verwirklicht wurden. Der Grund dafür lag vor allem im Zwiespalt der mohammedanischen Intelligenz, der in verschiedenen, häufig gegensätzlichen politischen Orientierungen und Haltungen, in starken Einflüssen von aussen und in der Tatsache zum Ausdruck kam, dass diese ganze Aktion isoliert von der damaligen bosnisch-herzegowinischen Gesellschaft ablief.